

УДК 351.082

DOI: 10.35432/tisb322024319270

Михайло Бондаренко

*аспірант кафедри соціально-гуманітарних наук
Навчально-наукового інституту публічної служби та управління
Національного університету «Одеська політехніка»
<https://orcid.org/0000-0001-9426-3423>
e-mail: ird@ukr.net*

ТРЕТЕЙСЬКИЙ РОЗГЛЯД ЯК МЕХАНІЗМ ДІЯЛЬНОСТІ САМОРЕГУЛІВНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Встановлено, що діяльність саморегулювальних організацій СРО характеризується широким спектром можливостей застосування інструментів альтернативного вирішення спорів між її членами. Визначено, що місце третейського розгляду в системі способів альтернативного вирішення цивільно-правових спорів визначається такими його характеристиками: третейський розгляд є самостійним способом вирішення цивільно-правових спорів із залученням незацікавлених незалежних осіб, рішення яких є обов'язковим для сторін, та якому притаманні як загальні принципи альтернативного вирішення спорів (рівності сторін, законності, диспозитивності та ін.), так і власні принципи (принцип арбітрування, добровільної згоди третейських суддів на їхнє призначення чи обрання у конкретній справі). Обґрунтовано взаємовідносини між третейським судом та СРО як його засновником.

Ключові слова: саморегулювання, саморегулювальні організації, третейський суд, третейський розгляд.

Mykhailo Bondarenko

*PhD-student of the Department of Social and Humanitarian Sciences
ESI of Public Service and Administration
Odesa Polytechnic National University
<https://orcid.org/0000-0001-9426-3423>
e-mail: ird@ukr.net*

ARBITRATION AS A MECHANISM FOR THE ACTIVITIES OF SELF-REGULATORY ORGANIZATIONS

It has been established that the activities of self-regulatory organizations (SROs) are characterized by a wide range of opportunities for using tools of alternative dispute resolution among their members. The principles underlying the activities of SROs largely align with the principles of arbitration, ensuring the efficiency of the arbitration process.

In particular, the principle of voluntary membership in an SRO provides freedom of choice for participants and creates the possibility of uniting individuals interested in establishing an arbitration court to resolve disputes in a specific sector or professional environment. The principle of SRO independence from government authorities and other external influences enables arbitration courts established by SROs to maintain impartiality and objectivity in dispute resolution. The principle of SRO self-financing provides a financial foundation for supporting the activities of arbitration courts without external interference or influence. The principle of professionalism among SRO members guarantees a high level of competence in arbitration dispute resolution. The principle of transparency in SRO activities fosters trust in the work of arbitration courts. The principle of equal membership in an SRO creates conditions for the fair resolution of disputes through arbitration courts, regardless of the status or influence of the conflicting parties.

It has been proven that the position of arbitration within the system of alternative civil dispute resolution methods is defined by its characteristics. Arbitration is an independent method of resolving civil disputes with the involvement of impartial and independent individuals whose decisions are binding on the parties. Arbitration embodies both the general principles of alternative dispute resolution (such as equality of parties, legality, and dispositiveness) and its own unique principles (including the principle of arbitration, voluntary consent of arbitrators to be appointed or selected for a specific case).

The special nature of the relationship between arbitration courts and SROs as their founders has been substantiated. While an arbitration court functions as an independent dispute resolution body, it partially relies on organizational support from the SRO, including infrastructure support and administrative services. As the founder, an SRO may develop provisions that, apart from the regulations, define the operational procedures of arbitration courts. An SRO may also exercise certain control over the organizational aspects of the arbitration court's work, promote alternative dispute resolution methods through arbitration courts among its members, and advocate for their use across the industry.

Keywords: self-regulation, self-regulatory organizations, arbitration court, arbitration.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. У розвинених країнах державне регулювання ринковими процесами та галузеве саморегулювання розвиваються одночасно, доповнюючи та підсилюючи одне одного. Зарубіжний досвід економічного розвитку також свідчить, що в ситуаціях, коли державне регулювання застосовує обмежувальні інструменти, воно обов'язково має бути підкріплене саморегулюванням з боку учасників ринку. У західних наукових джерелах поняття «саморегулювання» (self-regulation) трактується як процес контролю ринків та підприємницької діяльності самими її учасниками без втручання органів публічної влади. Невипадково, що саморегулювання визнається в якості особливої форми врядування.

Механізм саморегулювання реалізується шляхом встановлення норм і вимог до професійної або підприємницької діяльності, здійснення ефективного нагляду професійними асоціаціями за роботою своїх учасників, а також захисту прав і інтересів членів саморегулювальних організацій (СРО) у взаємодії з іншими сторонами. Проте в Україні саморегулювання стикається із низкою проблем юридичного, інституційного, психологічного характеру, а розвиток СРО відбувається повільно. Зокрема законодавство про саморегулювання в Україні є вкрай фрагментованим, очікуваний багато років єдиний рамковий закон про СРО так й не був прийнятий, що створює нерівні умови для СРО у різних галузях. Законодавство не визначає критеріїв, які організації мають виконати, щоб отримати статус СРО. Внаслідок зазначеного СРО характеризуються обмеженою правовою відповідальністю, адже немає чітких механізмів, які б змушували СРО відповідати за дії своїх членів перед споживачами чи державою. В умовах глибоковкоріненої етатистської та бюрократичної традиції чимале значення має недовіра до СРО з боку держави. Українська держава, незважаючи на ліберальні, а іноді лібертаріанські гасла її керівників, досі прагне зберігати жорсткий контроль над бізнесом, не дозволяючи ринку самостійно регулюватися. Крім того у самому бізнес-середовищі відсутня культура саморегулювання, до діяльності СРО ставляться з упередженням, сприймаючи їх виключно як інструмент для захисту інтересів певної групи, а не всіх учасників ринку. Крім того бізнес часто орієнтується на мінімізацію своїх витрат, що призводить до нестачі коштів для забезпечення діяльності СРО, особливо на початкових етапах. У багатьох випадках повноваження СРО є формальними, і вони не можуть ефективно запроваджувати санаційний механізм та контролювати своїх членів з метою забезпечення дотримання професійних стандартів. Не можна не зазначити також надмірну кількість СРО у деяких сферах, наслідком чого є роздробленість

саморегулювання, конкуренція між організаціями, що знижує як якість саморегулювання, так й узгодження загальних стандартів і норм.

Одним із напрямів функціонування СРО є вирішення проблемних ситуацій поміж учасниками ринку. У загальному порядку саме це є завданням цивільного та господарського судочинства. Однак варто уникати надмірного перебільшення значення державної судової системи у вирішенні конфліктів, що природно виникають у розвитку приватноправових відносин. Гарантоване Конституцією України право кожної особи відстоювати свої інтереси, права та свободи законними методами дає змогу створювати механізми додаткового правового захисту, які відрізняються від загального судочинства. До таких механізмів належать альтернативний спосіб врегулювання приватноправових спорів у формі третейського суду, який може бути утворений у структурі СРО.

Однак, як й у випадку із СРО у цілому, можливості третейського суду в Україні обмежені. Законодавство, що регулює діяльність третейських судів, містить суперечності та прогалини. Третейські суди не мають права розглядати багато які категорії справ. Хоча рішення третейського суду є обов'язковими, їх виконання часто залежить від підтвердження державними судами, що затягує процес і знижує довіру до третейського розгляду. Взаємодія між державними судами та третейськими інститутами є слабкою, що створює правові та процедурні бар'єри. Значна частина учасників ринку також вважає, що третейські суди можуть бути упередженими або залежними від сторін спору, особливо якщо вони формуються в межах СРО. У зв'язку із зазначеним, учасники ринку часто віддають перевагу державним судам через звичку до традиційних інститутів.

Все викладене створює проблемну ситуацію – невідповідність поміж СРО, як інститутом врегулювання відносин поміж учасниками ринку та слабким застосуванням механізму вирішення конфліктів поміж членами СРО у вигляді третейського розгляду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спираються автори. Питанням саморегулювання та діяльності СРО присвячено не так багато наукових досліджень фахівців з публічного управління. Зазначену дослідницьку лакуну здебільше заповнюють науковці з права та економіки. Так, Гаєне Бабаджанян встановлено, що саморегулювання господарсько-торговельної діяльності є унікальною та складною системою відносин, в якій сторони самостійно створюють, обирають для себе правила поведінки та виконують їх, покладаючись на взаємну добросовісність та добросовісність. На її погляд саморегулювання господарсько-торговельної діяльності має свої особливості виходячи із виду, місця здійснення, товарної спеціалізації, сторони договору тощо [1]. Цікавою є думка Олександра Говоруна, що саморегулювальна діяльність суб'єктів господарювання є окремим етапом розвитку ринкових засад сфери господарювання і переходу суб'єктів господарювання до продуктивного спільного з державою та між собою формування нормативного середовища функціонування окремих ринків товарів та послуг [3]. Оленою Гончаренко виявлено, що за розвиненої системи саморегулювання на ринку ускладнюється система актів СРО: від правил та стандартів щодо етичних питань, порядку розгляду спорів, прийняття та виключення з членства в організації до окремих доволі складних та відокремлених документів, які стосуються питань антикорупційної політики, комплаєнсу, технічної стандартизації, порядку функціонування органів СРО, реалізації делегованих повноважень та накладення стягнень [4]. Любов Паренте конкретизовано, що саморегулювання є частиною публічного управління разом з державним регулюванням, співрегулюванням. На її думку, делеговане саморегулювання з обов'язковим членством є публічною управлінською діяльністю, яка здійснюється СРО шляхом розробки та встановлення стандартів, правил здійснення професійної, господарської діяльності, санкцій за їх невиконання, неналежне виконання та контролю за додержанням таких правил [8]. Наталія Філатова доводить, що контроль, який здійснюється СРО, подібний до публічно-правового контролю, хоча він і виникає у царині здебільшого приватноправових

відносин. Цей контроль може спрямовуватись як на перевірку дотримання членами СРО стандартів і правил, які розробляє організація, так і вимог чинного законодавства у відповідній сфері [12]. Для цілей нашої статті велике значення має висновки Олени Левчишиної, що здійснення публічно-владних управлінських функцій є підставою участі СРО в адміністративному судочинстві. А враховуючи природу СРО як суб'єкта приватного права є доцільним запровадження обов'язкового досудового порядку розгляду спорів щодо оскарження рішень, дії чи бездіяльності СРО, в яких СРО є суб'єктом владних повноважень [6].

В контексті нашого дослідження також слід зазначити, що у вітчизняній науці досить глибоко проаналізовано діяльність третейських суддів. Так, Ілля Бут вважає, що третейський розгляд, визначається як інститут альтернативного вирішення спорів й включає норми цивільного, господарського, цивільного процесуального та господарського процесуального права [2]. У свою чергу Віктор Реқун зазначає, що третейські суди, здійснюючи юрисдикційну функцію, мають спільні риси із судами загальної юрисдикції, проте їх юрисдикція обмежена розглядом цивільно-правових і господарських спорів, до того ж з деякими винятками. Будучи суб'єктами громадянського суспільства, вони водночас відрізняються від громадських організацій завданнями і змістом своєї діяльності [10]. Проте незважаючи на досить великий обсяг літератури з питань третейських судів, жодна із публікацій не присвячена безпосередньо третейському розгляду вирішення спорів між учасниками ринку на рівні СРО як один із механізмів їхньої діяльності.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті полягає у визначенні можливостей та аналізі принципів третейського розгляду при СРО як механізм їхнього функціонування.

До основних методів, що використовувалися в даній роботі були віднесені: по-перше, аналіз літератури як із проблем функціонування СРО та третейського розгляду; по-друге, збирання та аналіз даних щодо функціонування третейських суддів на рівні СРО та процедур їхньої діяльності; по-третє, аналіз конкретних процесів із третейського розгляду за участю СРО; по-четверте, опитування керівництва СРО, членів СРО, науковців, щодо ефективності третейського розгляду на основі СРО; по-п'яте, мисленевий експеримент для перевірки гіпотез і принципів, щодо практики третейського розгляду за участю СРО; по-шосте, моделювання, що допомагає зрозуміти складну динаміку та передбачити результати втілення теоретичного концепту третейського розгляду на основі СРО. Використання комбінації цих методів дозволило отримати повне розуміння ролі третейського розгляду в механізмі функціонування СРО.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Завданням СРО є сприяння добросовісному виконанню підприємницької чи професійної діяльності їхніми учасниками, а також створення і підтримання стандартів, що перевищують рівень, передбачений законодавством. Саморегулювання також передбачає добровільний моніторинг діяльності бізнесу у визначених сферах, який базується не лише на законодавчих нормах, але й на внутрішніх правилах, розроблених самими учасниками ділового середовища.

Варто зауважити, що найбільший потенціал саморегулювання спостерігається там, де прийнято рамкові закони замість надмірно деталізованих. У такому контексті правила саморегулювання можуть слугувати доповненням, розширенням чи підсиленням положень державного регулювання. Іноді саморегулювання охоплює сфери, у яких з різних причин немає офіційного законодавчого регулювання. Більш того, якщо саморегулювальна система виникає раніше за державне регулювання, урядові структури можуть вирішити взагалі не втручатися у цю галузь. Подібні випадки фіксуються у міжнародній практиці.

Під ринковим саморегулюванням мають на увазі здатність ринкових механізмів самостійно, без участі державних органів, забезпечувати ефективний розвиток ринку,

узгоджуючи економічні інтереси бізнесу щодо отримання прибутку з вигодами для споживачів під час придбання товарів і послуг [3]. Основою ринкового саморегулювання є перевага приватної власності та відповідних їй методів господарювання, а його реалізація відбувається через конкуренцію, попит, пропозицію та цінові механізми. Окрім «чистого» саморегулювання, існують моделі комбінованого регулювання, які передбачають спільну відповідальність бізнес-структур і держави за управління конкретними секторами економіки.

Основною причиною впровадження систем саморегулювання є отримання додаткових переваг їхніми учасниками, таких як покращення конкурентних позицій або вирішення проблем, з якими ринок самостійно не справляється. Водночас збільшується кількість систем саморегулювання, що виникають як реакція на можливе втручання держави. Загроза державного регулювання у разі неефективної роботи ринку та нездатності бізнесу вирішити проблеми самотужки стає сильним поштовхом до розвитку таких механізмів. Шанси успішного саморегулювання підвищуються за таких умов:

- норми саморегулювання повністю охоплюють відповідну галузь або сферу послуг;
- функціонує впливова СРО, що представляє інтереси галузі;
- учасники ринку зацікавлені у досягненні цілей саморегулювання;
- є реальні практики, які доводять, що добровільний підхід працюватиме більш ефективно;
- застосовуються дієві механізми стимулів та санкцій;
- знижуються витрати завдяки менш формальним способам розгляду скарг і врегулювання конфліктів [13].

Отже, саморегулювання можна визначити як механізм, у межах якого учасники ринку розробляють, впроваджують та змінюють легітимні правила, що регламентують їхню професійну чи підприємницьку діяльність. Зазвичай цей процес реалізується через СРО. Об'єкти регулювання мають право легально впливати на діяльність таких організацій.

Як зазначалося, саморегулювання передбачає незалежну та ініціативну роботу суб'єктів бізнесу чи професійної діяльності, що включає створення стандартів, правил, а також забезпечення контролю за їх дотриманням. Зазначені управлінські функції дозволяють чітко відокремити СРО від інших бізнес-об'єднань. Якщо хоча б одна з цих ключових функцій відсутня, це означає, що відповідна асоціація не може вважатися СРО.

До ключових характеристик діяльності СРО належать:

- забезпечення достатнього представництва учасників, які здійснюють підприємницьку чи професійну діяльність;
- впровадження стандартів, які є обов'язковими для виконання всіма членами СРО, та контроль за їх дотриманням;
- створення механізмів відповідальності за шкоду, завдану третім особам;
- розробка процедур для альтернативного вирішення спорів як між учасниками СРО, так і між учасниками та споживачами продукції чи послуг;
- встановлення правил і стандартів професійної чи підприємницької діяльності, а також санкцій за їх порушення;
- здійснення моніторингу виконання встановлених норм і застосування заходів відповідальності у разі їх недотримання;
- позасудове розв'язання конфліктів, передусім споживачів, з учасниками організації, а також компенсація збитків, спричинених неякісною продукцією чи послугами, що завдали шкоди третім сторонам [8].

Саморегулювання має об'єктивні переваги перед державним контролем.

по-перше, воно характеризується більшою гнучкістю та оперативніше реагує на зміни в бізнесі та його потреби в певній галузі.

по-друге, механізми саморегулювання є менш бюрократичними. СРО можуть удосконалювати свою діяльність, спираючись не лише на правові норми, але й на

раціональність.

по-третє, правила саморегулювання часто є більш практичними, оскільки вони базуються на реальних потребах і умовах, що склалися.

У підсумку, участь у СРО стає для підприємств і професійних учасників привабливим засобом зміцнення позитивної репутації в бізнес-середовищі.

Аналіз застосування механізмів саморегулювання в країнах із високим рівнем розвитку дає змогу сформулювати такі ключові висновки:

саморегулювання виступає інструментом, що забезпечує, в умовах чинного регулювання з боку держави чи за його відсутності, оптимальну координацію дій ринкових гравців шляхом запровадження підвищених стандартів і поширення найкращих практик;

для успішного функціонування саморегулювання в конкретних економічних секторах необхідна нормативна база та діюча практика ведення справ. Це означає, що має бути створене середовище, яке включає як формальні, так і неформальні механізми;

участь у саморегулювальних організаціях приваблює представників бізнесу і професійних учасників як джерело зміцнення їх ділової репутації;

розвиток галузі, впровадження новітніх технологій та розробка інноваційних методів діяльності є можливими завдяки створенню галузевих науково-дослідних центрів, які співпрацюють із СРО;

організація наукових досліджень у межах СРО сприяє розповсюдженню успішних практик у галузі, а також забезпечує інтеграційні механізми між галузями, на національному та міжнародному рівнях;

включення СРО у систему відносин між державою, бізнесом і споживачами допомагає вирішувати конфлікти, налагоджувати зворотний зв'язок і сприяє ефективній співпраці всіх учасників.

Виходячи із зазначеного до основних завдань СРО належать:

- формування та затвердження критеріїв для вступу до СРО, а також вимоги щодо членства суб'єктів, які займаються професійною або підприємницькою діяльністю;
- застосування дисциплінарних заходів стосовно своїх учасників відповідно до внутрішніх регламентів СРО;
- проведення аналізу діяльності учасників на підставі форм, встановлених СРО, або інших документів, затверджених її членами;
- забезпечення функціонування третейських судів для врегулювання спорів між учасниками СРО чи іншими сторонами, відповідно до законодавчих норм про третейський розгляд справ;
- представництво інтересів своїх членів у взаємовідносинах з органами державної влади та органами місцевого самоврядування;
- організація професійної атестації працівників, проведення навчання кадрів членів СРО, а також сертифікації продукції, послуг чи робіт, що ними надаються;
- забезпечення відкритості інформації про діяльність своїх учасників та оприлюднення даних відповідно до вимог законодавства і внутрішніх положень СРО;
- розроблення технічних та нормативних документів [3].

Таким чином, СРО не лише надають підтримку підприємствам і сприяють розвитку конструктивного взаємоділу між бізнесом і державою, але й усувають бар'єри, які суперечать чинному законодавству, а також економічно необґрунтовані обмеження, що стосуються дозвільної діяльності та ліцензування. Основним стимулом для підприємств приєднуватися до СРО є бажання підвищити свою репутацію, результативність на ринку, рівень довіри з боку споживачів і сприяти зменшенню недовіри до якості продукції певних виробників. Це стає можливим завдяки здатності саморегулювання встановлювати більш високі стандарти поведінки на ринку, ефективно вирішувати проблеми ринкових невдач і швидко реагувати на потреби споживачів.

Досить поширеним явищем в процесі функціонування СРО є спори, що виникають між членами СРО, як наслідок конкурентної боротьби поміж ними, прогалин і суперечностей у чинному законодавстві, а також частих змін і доповнень до регуляторних актів. Значну роль у вирішенні спорів економічного характеру відіграє діяльність загальних, господарських, адміністративних судів. Проте, поряд з цим є також альтернатива судовому способу вирішення спорів, зокрема, третейський розгляд. Відповідно до Закону України «Про третейський суд» (далі – Закон), третейський суд – це недержавний незалежний орган, що утворюється за угодою або відповідним рішенням заінтересованих фізичних та/або юридичних осіб для вирішення спорів, що виникають із цивільних та господарських правовідносин [9].

Відповідно до рішення Конституційного Суду України третейський розгляд спорів у сфері цивільних і господарських правовідносин – це вид недержавної юрисдикційної діяльності, яку третейські суди здійснюють на підставі законів України шляхом застосування, зокрема, методів арбітрування. Здійснення третейськими судами функції захисту є здійснення ними не правосуддя, а третейського розгляду спорів у цивільних і господарських правовідносинах [11].

Закон закріплює, що постійно діючі третейські суди можуть утворюватися та діяти при зареєстрованих згідно з чинним законодавством України всеукраїнських громадських організаціях, всеукраїнських організаціях роботодавців, операторах організованих ринків, саморегульованих організаціях професійних учасників ринків капіталу, об'єднаннях, асоціаціях суб'єктів підприємницької діяльності тощо. Постійно діючий третейський суд підлягає державній реєстрації.

Від так одним із ключових напрямів діяльності СРО виступає здійснення третейського розгляду через утворення постійно діючих третейських судів та судів ad hoc задля врегулювання конфліктів між членами СРО (наприклад суперечок щодо порушень професійних стандартів, недобросовісної конкуренції). Третейські суди при СРО забезпечують:

- можливість швидкого врегулювання конфліктів між членами СРО;
- відносно низьку вартість розгляду справи у порівнянні із державними судами;
- високу компетентність судів у вузьких професійних питаннях;
- можливість враховувати галузеву специфіку;
- незалежність державних органів та забезпечення конфіденційності;
- гнучкість процедур;
- особливі умови розгляду справ, які забезпечують підтримання між сторонами добрих відносин під час розгляду спорів, що сприяє збереженню між сторонами ділових стосунків в подальшому [7].

В країнах з міцними демократичними принципами і традиціями ділової етики, наявністю не лише писаних, але й неписаних правил і звичаїв спілкування, нехтування рішенням третейського суду означає кінець ділової кар'єри підприємця: з ним ніхто надалі не захоче мати справу.

Експерти грантового проекту «Громадський моніторинг та адвокація заради покращення захисту прав людини в третейських судах», наданого Програмою USAID «Нове правосуддя» визначили наступні певні риси, яким має відповідати третейський суд, щоб бути привабливим для потенційного споживача послуги з третейського вирішення спору:

1. Наявність інформації про третейський суд, його регламент, список суддів, що можна встановити зокрема за наявністю інформаційного сайту, який містить необхідну і актуальну інформацію про третейський суд.
2. Доступність третейського суду за реєстраційною адресою та засобами зв'язку.
3. Авторитет і незалежність від потенційних сторін спору організації, при якій утворений третейський суд.

4. Наявність практики, а саме відомості про те, що третейський суд час від часу розглядає справи.

5. Репутація третейського суду, а саме відомості про те, що третейський суд не використовувався у кримінальних схемах, чи не є керованим в чітких інтересах, чи не підданий корупційним впливам.

6. Безпосередньо якість третейських суддів (авторитет, репутація, досвід, спеціалізації) [14, с. 21].

До найважливіших організаційних принципів третейського розгляду, які закріплені у Законі, можна віднести добровільність утворення третейського суду (пункт 6); добровільна згода третейських суддів на їхнє призначення чи обрання у конкретній справі (пункт 7). Додатковими організаційними принципами, що є похідними із положень Закону є автономність третейського розгляду (від державної юрисдикційної діяльності) та її самостійність як виду юридичної практики; демократизм організації третейських судів; довірчий характер відносин суб'єктів та учасників третейського розгляду.

Принцип добровільності утворення третейського суду стосується:

а) засновників третейських судів, які можуть вирішувати питання щодо створення третейського суду виключно на свій розсуд, без будь-яких вказівок ззовні, оскільки самі вони являють достатньо незалежні утворення як складові громадянського суспільства;

б) осіб, які включаються до списку суддів третейського суду;

в) органів управління третейського суду щодо доцільності чи недоцільності включення цих осіб до списку, визначення загальної кількості суддів третейського суду;

г) суддів третейського суду щодо участі у розгляді конкретних справ (відповідно до частини 2 статті 11 Закону для призначення чи обрання третейських суддів, у кожній справі потрібна їх згода).

Принцип добровільності створення постійно діючого третейського суду і формування третейських складів як в цих утвореннях, так і в третейських судах *ad hoc* тісно пов'язаний з ініціативністю. При вирішенні цих питань СРО виступає в ролі ініціатора створення третейського суду, голова третейського суду пропонує разом із сторонами кандидатури певних осіб для розгляду справи, в суді *ad hoc* сторони пропонують свої кандидатури і погоджують їх між собою. Таким чином, обмежується можливість виникнення ситуацій, коли категорична відмова від пропозиції заводить у повну безвихідь і можливість розгляду справи в порядку третейського судочинства виключається. Це є теж однією з переваг зазначеного порядку розгляду спорів.

Важливою ознакою державних судів є їх системна єдність, що забезпечується: єдиними засадами організації і діяльності судів; єдиним статусом суддів; обов'язковістю для всіх суддів правил судочинства, визначених законом; забезпеченням Верховним Судом однакового застосування законів судами; обов'язковістю виконання на території України судових рішень; єдиним порядком організаційного забезпечення діяльності судів; фінансуванням судів виключно з Державного бюджету України; вирішенням питань внутрішньої діяльності судів органами суддівського самоврядування тощо. Однак ці ознаки єдності системи державних судів аж ніяк не стосуються третейського розгляду. Відтак сукупність існуючих в Україні третейських судів не можна розглядати як систему. Проте чинний Закон містить низку норм, які певною мірою уніфікують порядок організації і правила діяльності третейських судів або служать орієнтиром для видання окремими третейськими судами локальних нормативних актів (положень, регламентів).

Автономність системи третейського розгляду означає передусім, що вона є незалежною від системи судів загальної юрисдикції. Проте, ця автономність не означає повної відокремленості, оскільки всі вони здійснюють юрисдикційну діяльність. Зокрема, процедурні правила третейського розгляду багато чого запозичили від норм цивільного і господарського процесу. Суди загальної юрисдикції за наявності підстав і у разі потреби

можуть не лише переглядати рішення третейських судів, але й вживати заходів примусового виконання рішень третейських судів.

Автономність третейського розгляду слід розглядати як принцип, що стосується сукупності всіх третейських судів України. На рівні ж окремих судів вона проявляється в їх самостійності. Самостійність третейських судів означає, що вони не перебувають в організаційній підпорядкованості будь-яким органам державної влади та органам місцевого самоврядування. Самостійність третейських судів забезпечується такою важливою гарантією, як їх самокупність, оскільки всі видатки, пов'язані з третейським розглядом, несуть сторони.

Вищезазначене означитиме, що третейські суди не є структурними підрозділами СРО, адже керівник структурного підрозділу є особою, яка перебуває у підпорядкуванні органу управління чи керівника організації – засновника, що позбавило б третейський суд будь-якої самостійності у вирішенні не лише організаційних, але й суто процесуальних питань. Створення СРО третейського суду аж ніяк не визначає наперед, що він перебуватиме в її підпорядкуванні. Цьому заважає і те, що завдання і функції (юрисдикційні) третейського суду не співпадають із завданнями і функціями СРО [5].

Третейські суди за певних умов можна вважати установами. З установою як формою організації, третейський суд зближує те, що в ролі засновника виступає особа, яка не бере участі в управлінні його діяльністю, а статус такої особи затверджується засновником. Проте дія принципу самостійності не виключає деяких форм контролю з боку СРО за діяльністю третейського суду. Зокрема, йдеться про випадки, коли державні суди систематично відмовляють у видачі виконавчих актів через порушення порядку винесення рішень, виявляються факти неетичної поведінки з боку суддів, їх протезування однієї зі сторін з корисливих чи особистих мотивів, інших порушень прав і законних інтересів фізичних і юридичних осіб. Все це шкодить авторитету як самого третейського суду, так і його засновника.

Статтею 9 Закону передбачено, що у разі невиконання засновником постійно діючого третейського суду вимог частини другої цієї статті або виявлення протягом трьох років з дня реєстрації постійно діючого третейського суду недостовірних відомостей у поданих для державної реєстрації документах орган, який зареєстрував такий третейський суд, повинен звернутися до суду із заявою про припинення його діяльності. Рішення суду про анулювання реєстраційного свідоцтва тягне за собою припинення діяльності суду.

Організація третейських судів, як і інших суб'єктів громадянського суспільства заснована і на принципі демократизму. У внутрішніх відносинах демократизм проявляється у тому, що рішення управлінського характеру приймаються за відсутності адміністративного тиску, в результаті ґрунтованого обговорення, використання методів переконання, пошуку спільних підходів, а також використання можливостей третейського самоврядування (останнє є предметом дослідження у самостійному розділі). На демократичних засадах побудовано і процедуру розгляду справ третейськими судами.

Принцип довіри у відносинах між суб'єктами і учасниками третейського розгляду визначає характер цих відносин більшою мірою, ніж у державному судочинстві. Предметнішого характеру набуває принцип довіри у третейському суді через наявність у сторін реального «права на суддю». Наступна втрата такої довіри є підставою для відводу третейського судді. Відвід може мати місце за власним бажанням судді (самовідвід), а також за бажанням сторін або однієї сторони (за їх заявою).

Відповідно до Державного реєстру громадських формувань станом на 2024 рік в Україні зареєстровано понад 568 постійно діючих третейських судів, з яких 43 утворено організаціями, які є саморегульованими або позиціонують себе в якості таких. Зокрема, постійно діючі третейські суди утворено при: Спільці аудиторів України, Всеукраїнській спілці оцінювачів, Асоціації підприємств реклами України, Українській Гільдії Ріелтерів,

Укррибасоціації, Спілці нафтотрейдерів України, Асоціації виробників рису, Українській асоціації виробників феросплавів та іншої електromеталургійної продукції, Асоціації виробників та переробників сільськогосподарської продукції «Зерновий Альянс» тощо.

Однак з понад 500 зареєстрованих третейських судів здійснювали розгляд справ та винесення рішень лише близько половини. Окрім цього значна частина рішень третейських судів оскаржується у державних судах, що свідчить про недостатню ефективність третейського розгляду. Експерти визначають наступні фактори, які стримують розвиток третейських судів:

судова практика, негативна для розвитку третейського розгляду;
окремі вади законодавчого регулювання;

брак інформації про третейські суди та переваги третейського способу вирішення спорів як у потенційних користувачів, так і у правників (в тому числі суддів) державних судів;

низькі вимоги до утворення третейських судів, які дозволили створити велику кількість непрацюючих третейських судів і, з огляду на попередню історію окремих зловживань, дають підстави для підозр щодо продовження можливостей використання третейських судів не за призначенням, зокрема для протиправної мети [14, с. 32].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Отже діяльність СРО характеризується широким спектром можливостей застосування інструментів альтернативного вирішення спорів поміж її членами. Принципи діяльності СРО багато в чому збігаються із принципами третейського розгляду, що забезпечує ефективність третейської процедури. Принцип добровільності членства у СРО забезпечує свободу вибору для учасників і створює можливість об'єднання осіб, зацікавлених у створенні третейського суду для врегулювання спорів у певній галузі або професійному середовищі. Принцип незалежності СРО від органів державної влади та інших зовнішніх впливів дозволяє третейському суду, створеному на базі СРО, зберігати неупередженість і об'єктивність у розгляді спорів. Принцип самофінансування СРО забезпечує фінансову базу для підтримки діяльності третейського суду без зовнішнього втручання чи впливу. Принцип професіоналізму членів СРО гарантує високу компетентність у розгляді спорів третейським судом. Принцип прозорості діяльності СРО для її членів сприяє довірі до роботи третейського суду. Принцип рівності членства СРО створює умови для об'єктивного врегулювання спорів через третейський суд, незалежно від статусу чи впливу сторін конфлікту.

Місце третейського розгляду в системі способів альтернативного вирішення цивільно-правових спорів визначається його характеристиками: третейський розгляд є самостійним способом вирішення цивільно-правових спорів із залученням незацікавлених незалежних осіб, рішення яких є обов'язковим для сторін, та якому притаманні як загальні принципи альтернативного вирішення спорів (рівності сторін, законності, диспозитивності та ін.), так і власні принципи (принцип арбітрування, добровільної згоди третейських суддів на їхнє призначення чи обрання у конкретній справі).

Взаємовідносини між третейським судом та СРО як його засновником мають особливий характер. Третейський суд функціонує як незалежний орган вирішення спорів, але при цьому певною мірою залежить від організаційної підтримки з боку СРО, підтримки його інфраструктури, організацію діловодства тощо. Як засновник, СРО може розробляти положення, які окрім регламенту, визначають порядок функціонування третейського суду. СРО також може здійснювати певний контроль за організаційними аспектами роботи третейського суду, популяризувати альтернативні способи вирішення спорів через третейські суди щодо своїх членів і в цілому в галузі.

Література

1. Бабаджанян Г. Саморегулівні організації у господарсько-торговельній діяльності.

Прикарпатський юридичний вісник. 2023. Випуск 4 (51). С. 20-26

2. Бут І. О. Деякі питання співвідношення розгляду цивільноправового спору третейським судом та органом правосуддя. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: «Юриспруденція». 2014. Випуск 9-1. С. 103-106.

3. Говорун О. В. Правова природа саморегулювання господарської діяльності та її співвідношення з державним регулюванням. *Економічна теорія та право*. 2015. № 1. С. 193-203.

4. Гончаренко О. М. Саморегулювання господарської діяльності: питання теорії та практики: монографія. К.: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2019. 418 с.

5. Круковес В. В. Правова природа третейської форми захисту. *Вісник Запорізького національного університету*. Юридичні науки. 2014. № 4(2). С. 95-101.

6. Левчишина О. Л. Визначення юрисдикції щодо розгляду та вирішення публічно-правових спорів за участю організацій саморегулювних професій. *Судова та слідка практика в Україні*. 2017. № 5. С. 93–98.

7. Махаринець Д. Є. Діяльність третейських судів: проблеми теорії та практики. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія : Юридичні науки. 2023. № 10. С. 149-154.

8. Паренте Л.М. Про зміст публічно-правових засад діяльності саморегульованих організацій. *Europion Reforms Bulletin*. 2019. № 4. Р. 51-55

9. Про третейський суд: Закон України від 11.05.2004 № 1701-IV

10. Рекун В. Принципи організації і діяльності третейських судів. *Митна справа*. 2010. №4. Ч.2.С. 238-244.

11. Рішення Конституційного Суду України від 10 січня 2008 у справі №1-3/2008 за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців сьомого, одинадцятого статті 2, статті 3, пункту 9 статті 4 та розділу VIII «Третейське самоврядування» Закону України «Про третейські суди» (справа про завдання третейського суду)

12. Філатова Н. Виконання суб'єктами приватного права делегованих публічних повноважень. *Підприємництво, господарство і право*. 2013. №11. С. 47-50.

13. Філатова-Білоус Н. Саморегулювні організації: юридичні особи на межі приватного і публічного права. *Цивілістична платформа*. 2024. № 2. С. 58-82

14. Шепель Т. П., Чагін С. М., Колотило М. М., Болтушкіна О. В., Мустафаєва М. Д., Харченко Н. М. Третейські суди в Україні: стан розвитку, статистика, практика та перспективи. Київ, 2018. 52 с.

References

1. Babadzhanian H. Samorehulivni orhanizatsiyi u hospodars'ko-torhovel'niy diyal'nosti. *Prykarpats'kyu yurydychnyy visnyk*. 2023. Vypusk 4 (51). S. 20-26

2. But I. O. Deyaki pytannya spivvidnoshennya roz•hlyadu tsyvil'nopravovoho sporu treteys'kym sudom ta orhanom pravosuddya. *Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*. Seriya: «Yurysprudentsiya». 2014. Vypusk 9-1. S. 103-106.

3. Hovorun O. V. Pravova pryroda samorehulyuvannya hospodars'koyi diyal'nosti ta yiyi spivvidnoshennya z derzhavnym rehulyuvannyam. *Ekonomichna teoriya ta pravo*. 2015. № 1. S. 193-203.

4. Honcharenko O. M. Samorehulyuvannya hospodars'koyi diyal'nosti: pytannya teoriyi ta praktyky: monohrafiya. K.: NDI pryvatnoho prava i pidpryyemnytstva imeni akademika F. H. Burchaka NAprN Ukrayiny, 2019. 418 s.

5. Krukoves V. V. Pravova pryroda treteys'koyi formy zakhystu. *Visnyk Zaporiz'koho natsional'noho universytetu*. Yurydychni nauky. 2014. № 4(2). S. 95-101.

6. Levchyshyna O. L. Vyznachennya yurysdyktsiyi shchodo roz•hlyadu ta vyrishennya

publichno-pravovykh sporiv za uchastyu orhanizatsiy samorehulivnykh profesiy. Sudova ta slidka praktyka v Ukraini. 2017. № 5. S. 93–98.

7. Makharynets' D. YE. Diyal'nist' treteys'kykh sudiv: problemy teorii ta praktyky. Mizhnarodnyy naukovyy zhurnal «Internauka». Seriya : Yurydychni nauky. 2023. № 10. S. 149-154.

8. Parente L.M. Pro zmist publichno-pravovykh zasad diyal'nosti samorehul'ovanykh orhanizatsiy. Europion Reforms Bulletin. 2019. № 4. P. 51-55

9. Pro treteys'kyy sud: Zakon Ukrainy vid 11.05.2004 № 1701-IV

10. Rekun V. Pryntsypy orhanizatsiyi i diyal'nosti treteys'kykh sudiv. Mytna sprava. 2010. №4. CH.2.S. 238-244.

11. Rishennya Konstytutsiynoho Sudu Ukrainy vid 10 sichnya 2008 u spravi №1-3/2008 za konstytutsiynym podannyam 51 narodnoho deputata Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsiyi Ukrainy (konstytutsiynosti) polozhen' abzatsiv s'omoho, odyadtsyatoho statti 2, statti 3, punktu 9 statti 4 ta rozdil VIII «Treteys'ke samovryaduvannya» Zakonu Ukrainy «Pro treteys'ki sudy» (sprava pro zavdannya treteys'koho sudu)

12. Filatova N. Vykonannya sub'yektamy pryvatnoho prava delehovanykh publichnykh povnovazhen'. Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i pravo. 2013. №11. S. 47-50.

13. Filatova-Bilous N. Samorehulivni orhanizatsiyi: yurydychni osoby na mezhi pryvatnoho i publichnoho prava. Tsyvilistychna platforma. 2024. № 2. S. 58-82

14. Shepel' T. P., Chahin S. M., Kolotylo M. M., Boltushkina O. V., Mustafayeva M. D., Kharchenko N. M. Treteys'ki sudy v Ukraini: stan rozvytku, statystyka, praktyka ta perspektyvy. Kyiv, 2018. 52 s.